

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ॥
ਹਮ ਇਹ ਕਾਜ ਜਗਤ ਮੇਂ ਆਏ। ਧਰਮ ਹੇਤ ਗੁਰਦੇਵ ਪਠਾਏ।

ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ

Khalsa Samachar

Rs. 5/-

ਸਪਤਾਹਿਕ/Weekly | ਸੰਸਥਾਪਕ: ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ | Founded by Bhai Vir Singh in 1899 | www.bvsss.org

Issue 29, 22-28 July, 2021, Vol. 31

Subscription in INR : India Yearly 250/-, Life 2500/- | Abroad Yearly 2500/-, Life 25000/-

ਅੰਕ ੨੯, ੨੨-੨੮ ਜੁਲਾਈ ੨੦੨੧, ਜਿਲਦ ੩੧ | ੭-੧੩ ਸਾਵਣ ੨੦੨੧, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਸੰਮਤ ੫੫੩

ਦਿਲ, ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਡੌਲੇ

❖ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਦਿਲ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ ਜੋ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਛਾਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਡੌਲੇ ਇਕ ਅੰਗ ਹਨ ਜੋ ਛਾਤੀ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀ ਬਾਹਰ ਲਗੇ ਹਨ, ਦਿਮਾਗ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ ਜੋ ਸਿਰ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਦਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਤਿੰਨਾਂ ਉਪਰ ਕਹੇ ਅੰਗਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਤਿੰਨਾਂ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਡ ਅਡ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਰਤਾਵਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਤ੍ਰੈ ਪਦ ਤ੍ਰੈ ਤਾਕਤਾਂ ਜਾਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬੇਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

- (੧) ਦਿਮਾਗ ਅਕਲ, ਦੂਰੰਦੇਸ਼ੀ, ਵਿਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।
- (੨) ਦਿਲ, ਉਤਸ਼ਾਹ, ਵਲਵਲੇ, ਜਜਬਾਤ, ਉਚੇ ਭਾਵ, ਜੋ ਅਨੇਕਾਂ ਰੁਚੀਆਂ ਅਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।
- (੩) ਡੌਲੇ ਯਾ, ਬਾਹੂ ਬਲ, ਜਿਸਮਾਨੀ ਤਾਕਤ, ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਅੰਗ ਦਿਲ, ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਡੌਲੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਲਗੇ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ “ਅੰਗੀ ਅੰਗ” organised ਯਾ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲਣ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਅਰੋਗ, ਸਮਝਦਾਰ, ਖੁਸ਼ ਤੇ ਸ੍ਵੈ-ਰੱਖਯਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਕੋਈ ਬੀਮਾਰ ਯਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇ ਯਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਅਡ ਰਸਤਾ ਲੈ ਲਵੇ ਤਾਂ ਫਲ

ਤਬਾਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਅਪਨੇ ਵਜੂਦ ਦੇ ਬੀ ਤ੍ਰੈ ਅੰਗ ਹਨ: ਦਿਲ, ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਡੌਲੇ।

ਜਿਸ ਕੌਮ ਦੇ ਤ੍ਰਏ ਏਹ ਅੰਗ, “ਅੰਗੀ ਅੰਗ” organised ਯਾ ਜਥੇਬੰਦ ਹਨ ਉਹੋ ਕੌਮ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਤ੍ਰਏ ਅੰਗ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਰਾਹ ਤੁਰ ਪੈਣ ਉਹ ਨਾਕਾਮਯਾਬ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਤਬਾਹ ਹੈ।

ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਸਲਤਨਤ “ਰੋਮਨ” ਨਾਮੇ ਕੌਮ ਦੀ ਹੋ ਗੁਜਰੀ ਹੈ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਾਬਿਆ ਉਦੋਂ ਦੇ ਮੁਹਜਬ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਨੀਮ ਮੁਹਜਬ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਸਨ ਸਿਵਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਚੀਨ ਆਦਿ ਦੇ। ਇਹ ਤਹਜੀਬ ਅੱਜ ਯੂਰਪ ਦੀ ਤਹਜੀਬ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਬਲਕਾਰ ਸਮਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੀ ਕਿਸੇ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੱਜ ਜੋ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਇਸ ਪਰ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ, ਇਸਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ “ਰੋਮ” ਨਗਰ (ਜੋ ਇਟਲੀ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ) ਹੈ ਸੀ। ਇਹ ਕੌਮ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ, ਸਲਤਨਤ ਉਜੜ ਗਈ ਜਦੋਂ ਇਸ 'ਚੋਂ ਡੌਲੇ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਅਡ ਹੋ ਟੁਰੇ। ਅਰਥਾਤ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ, ਬਾਹੂ ਬਲ ਵਾਲੇ ਜਿਸ ਨੇ ਕੌਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਖੁਦਸਰੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਲੜੀਏ ਅਸੀਂ, ਮਰੀਏ ਅਸੀਂ, ਤੇ ਮੌਜਾਂ ਕਰਨ ਹੋਰ। ਬਸ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੇ ਡੌਲੇ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਅਡ ਕੀਤੇ, ਫਲ ਇਹ ਹੋਯਾ ਕਿ “ਰੋਮਨ” ਕੌਮ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਤੇ ਰਹ ਗਈ।

ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਦੂਰ ਕਿਉਂ ਜਾਓ ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ ਐਸੂਰਜ ਕਿੰਜ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਟੁਰ ਗਏ, ਦੂਜੇ ਖੜਗ ਸਿੰਘ, ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤਦ ਖੁਦਗਰਜ ਆਗੂਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢੀਆਂ ਦੇ ਤੇ ਜਾ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਜਾਗੂਤ ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ ਸਾਡੇ ਹਥ ਹੈ, ਬਸ ਕੌਮ

ਅੰਦਰ.....

□ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ	3
□ ਸੰਤ ਬਿਮਲਾ ਸਿੰਘ: ਪਤਿਤ ਪਵਿੱਤ੍ਰ	6
□ Sikhs in Italy	7
□ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ: ਬੂੜੀਆ ਦੇ ਰਈਸ ਦਾ ਚਲਾਣਾ...	10
□ ਸ਼ਬਦ ਵਿਆਖਿਆ	11
□ ਰਿਪੋਰਟ : ਕਲਪ ਬਿਰਖ ਦੀ ਅਪੂਰੀ ਪਰੀ ਕਥਾ...	12

ਦੇ ਡੌਲੇ ਕੌਮ ਦੇ ਰਹੇ ਸਹੇ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਹੋ ਗਏ। ਫਲ ਕੀ ਹੋਇਆ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਜਿਸਦੀ ਧਾਕ ਰੂਮ ਤੇ ਰੂਸ ਤਕ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ, ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਲਤਨਤ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਬਰਸਤਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਸਮਾਈ, ਨਾ ਡੌਲੇ ਰਹੇ, ਨਾ ਦਿਮਾਗ, ਨਾ ਦਿਲ।

ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਤੋਲਣਾ, ਜਾਚਨਾ, ਅਗਵਾਨੀ ਕਰਨੀ; ਦਿਲ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਭਜਨ, ਬੰਦਗੀ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ, ਉਤਸ਼ਾਹ, ਦਇਆ, ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨਾਲ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਕੋਮਲ ਤੇ ਡੌਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਕਰਨਾ ਤੇ ਡੌਲਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਬਲ ਨੂੰ ਵਰਤਨਾ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੱਤਰੂ ਨੂੰ ਜਿਤਣਾ, ਆਪਣੀ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ।

ਜਦ ਅਚਾਨਕ ਕਿਸੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਹੀਨ ਆਦਮੀ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਵਾਰ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਦੇ ਡਿਠਾ ਜਾਂ ਸੁਣਿਆਂ ਜੇ ਕਿ ਉਸ ਅਚਨਚੇਤੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵਲ ਜਿਸ ਵੱਲੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਵੀ ਫੁਰਸਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗ ਕੀਹ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਡੌਲੇ ਉਠਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਉਠੇ ਸਿਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹੇਠਲਾ ਹਿੱਸਾ ਛਾਤੀ ਅੱਗੇ ਅਰਥਾਤ ਦਿਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਗਲਾ ਹਿੱਸਾ ਸਿਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਅਰਥਾਤ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਐਸੇ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਡੌਲੇ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਤੁਸਾਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਭਾਈ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਜੋ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸਨ, ਚੂੜ੍ਹਕਾਣੇ ਯਾ ਕਿਸੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਕੈਂਹਦੇ ਹਨ, ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ੪,੫ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੇ ਜੁੜਨਾ ਹੈ, ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਆਗੂ ਵਿਦਵਾਨ, ਪੰਥ ਨੂੰ ਰਹਨੁਮਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਆਉਣੇ ਹਨ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੇ ਸਾਕਾ ਵਰਤਿਆ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਾਲੇ ਪਜ਼ਾਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤਾਂ ਪੰਥ ਭਜਾਨਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਾ ਪਏਗਾ, ਸਾਨੂੰ ਕੌਣ ਬਚਾਏਗਾ? ਤੇ ਕੌਣ ਅੱਗੇ ਟੋਰੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮਹੰਤ ਦੀ ਤਯਾਰੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗਿਆਂ ਤੋਂ ਲਵਾਂ ਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਅਗਵਾਨੀ ਵਾਲੇ ਹਿਸੇ ਨੂੰ ਐਉਂ ਬਚਾ ਲਵਾਂ।

ਇਹ ਖਯਾਲ ਜਿਵੇਂ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ, ਕੀ ਅਰਥ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕੀ ਇਸਦਾ ਮੁਲ ਹੈ ਇਹੋ ਕੀਮਤੀ ਖਿਆਲ ਹਰ ਕੌਮ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ। ਦਿਮਾਗ ਅਗਵਾਨੀ ਕਰੇ, ਦਿਲ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਤਯਾ ਦੇਵੇ, ਡੌਲੇ ਕੌਮ ਕਰਨ।

ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਵਾਲੇ, ਸਰੀਰਕ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਝਲਣ ਦੀ ਤਾਕ ਵਾਲੇ ਕੌਮ ਦੇ ਡੌਲੇ ਹਨ, ਭਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਆਪ ਸਿੱਖ ਰਹੁ ਰੀਤ ਵਾਲੇ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਹੁ ਰੀਤ ਟੋਰਨ ਵਾਲੇ ਕੋਮਲ ਉਨਰਾਂ ਵਾਲੇ (ਕਵੀ ਆਦਿ) ਕੌਮ ਦਾ ਦਿਲ ਹਨ, ਵਿਦਵਾਨ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਾਲੇ, ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਥੀਨਤਾ ਵਾਲੇ, ਵਿਚਾਰ, ਤੋਲ, ਜਾਚ, ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਰਹਨੁਮਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦਿਮਾਗ ਹਨ, ਤ੍ਰੈਏ ਮਿਲਕੇ ਟੁਰਨ ਤਾਂ ਕੌਮ ਜਿਉਂਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੀਮਾਰ ਹੈ ਯਾ ਮੁਰਦਾ।

ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਵਿਚ ਭਜਨ ਕਰਨਾ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸਿੱਖੀ ਰਹੁਰੀਤ ਤ੍ਰੈਆਂ ਹਿੱਸਿਆ ਲਈ ਹੈ, ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਡੌਲੇ ਤ੍ਰੈਏ ਸਿੱਖੀ ਰਹੁਰੀਤ ਤੇ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਵਾਲੇ ਲੋੜੀਏ। ਪਰ ਕੌਮ ਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਲਈ, ਦਿਮਾਗ ਵਾਲੇ, ਦਿਲ ਵਾਲੇ, ਡੌਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਟੁਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਡ ਅਡ ਕੌਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਹੀਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਦਿਮਾਗ ਕਹੇ ਖਲੋ ਜਾਓ, ਡੌਲੇ ਕਹਣ, ਕੋਣ ਹੈ ਤੂੰ ਓਇ ਅੰਦਰੋਂ ਲੁਕ ਲੁਕ ਕੇ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਨਹੀਂ ਰੁਕਦੇ, ਫਲ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਟੋਆ ਤੇ ਘੜੰਮ ਵਿਚ। ਹੁਣ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਸਨ ਅੱਖਾਂ, ਉਸਨੇ ਟੋਆ ਵੇਖਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਖੜੋ ਜਾਓ, ਪਰ ਡੌਲੇ ਸਨ ਵਸੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੁਕਣਾ, ਫਲ ਤਬਾਹੀ।

ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਡੌਲੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਏ, ਮਾੜੇ ਹਨ ਯਾ ਨੀਚ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਿੰਨੇ ਅੰਗ ਹਨ, ਤਿੰਨੇ ਪਰਮ ਜਰੂਰੀ ਹਨ, ਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਮੇਲ “ਜੀਵਨ” ਹੈ।

ਜਿਥੇ ਬਾਹੂ ਬਲ ਨਹੀਂ ਉਥੇ ਨਿਰੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਭਾਵ ਸਿਵਾ ਸ਼ੇਖ ਚਿੱਲੀ ਦੇ ਖਜਾਲੀ ਪੁਲਾਵਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕੀ ਮੁਲ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਤੋਂ “ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਿਯਾ” ਕੋਈ “ਉੱਤਮ ਕਰਤਵ” ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਪਰ ਜਿਥੇ ਨਿਰੇ ਡੌਲੇ ਹਨ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਨਹੀਂ ਉਥੇ ਡੌਲੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰ ਕਰ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲ ਘਾਲ ਪਿਛੇ ਪਲੇ ਕੀਹ ਪੁਆਂਦੇ ਹਨ, ਕੇਵਲ ਤਬਾਹੀ, ਜਿਥੇ ਦਿਲ ਨਹੀਂ, ਉਥੇ ਦਿਮਾਗ ਖੁਸ਼ਕ ਰਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਡੌਲੇ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਪੁਰਜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਟੁਰਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਬੈਹਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ਕੌਮ ਦੇ ਤ੍ਰੈਏ ਅੰਗ ਵਿਕੋਲਿਤਰੇ ਹਨ, ਜਗਾ ਜਗਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਇੰਜ ਵਰਤੋਂ, ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਇੰਜ ਵਰਤੋਂ ਪਰ ਮੁਖ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪੋ ਵਿਚ “ਅੰਗੀ ਅੰਗ” ਕਿਸਤਰਾਂ ਹੋਵੇ, ਕੌਮ ਆਪਣੇ ਕੌਮੀ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਰਸਪਰ ਕਿਵੇਂ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਵੇ? ਦਿਮਾਗੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਬਾਹੂ ਬਲ ਕਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਅੰਦਾਜ ਵਿਚ ਟੁਰਨ ਜੋ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਫਲ ਲਗੇ। ਕਿਵੇਂ ਸੁਰਜੀਤ ਤੇ ਅਰੋਗ ਸਰੀਰ ਵਾਂਗੂ ਪੰਥ ਅਰੋਗ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋਵੇ, ਹੈਂਕੜ, ਖੁਦਸਰੀ, ਲਾਲਚ, ਲੋਭ, ਖੁਦੀ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ, ਅਗਯਾਕਾਰੀ, ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰਹਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਕਾਮਯਾਬ ਬਨਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾ ਆਉਣ “ਏ ਲੋਕ ਮੂਰਖ ਹਨ, ਆਖੇ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ, ਅਸੀਂ ਦਾਨੇ ਹਾਂ।” ਨਾ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਆਵੇ “ਇਹ ਦਾਨੇ ਡਰਪੋਕ ਹਨ, ਤੇ ਨਿਤਰਦੇ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਜੋ ਜੋਖੇ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ ਸੋ ਅਸੀਂ ਪੰਥ ਹਾਂ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਹਨ।” ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਇਹ ਉਠਣ ਕਿ ਦਾਨੇ ਸਾਡਾ ਦਿਮਾਗ ਹਨ, ਅੱਖਾਂ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਜ ਬਲ ਹਾਂ, ਦਿਮਾਗ ਕਹੇ ਕਿ ਹਥ ਪੈਰ ਡੌਲੇ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਹਨ, ਕਰਨਾ ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਸੀਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦੇ
(ਬਾਕੀ ਪੰਨਾ 5 'ਤੇ)

ਬਰਤਾਨਵੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

❖ ਡਾ. ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਪੰ ਜਾਬ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਉਭਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਨਵਜਾਗ੍ਰਿਤੀ, ਨਵੀਆਂ ਪਛਾਣਾਂ, ਅਸਹਿਮਤੀ, ਨਵਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਢਾਂਚਾ, ਹੀਣਭਾਵਨਾ, ਤੌਖਲਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਬੰਧਾਂ 'ਚ ਕਸ਼ੀਦਗੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਆਦਿ ਵਰਤਾਰੇ ਮਿਸ਼ਰਤ ਰੂਪ 'ਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਸਨ। ਇਸ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਦੌਰ 'ਚ ਪੁਰਾਣੇ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਹੋਂਦ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਆਖੀਏ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀਅਤ 'ਚ ਪਈਆਂ ਤਰੇੜਾਂ ਖਾਈ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ 'ਚ ਪਏ ਪਾੜ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਣਪੇ; ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਪਛਾਣਾਂ ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨੂੰ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸੱਤਾ 'ਚ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਇਸਾਈ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਜਥੇਬੰਦ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਕ ਕਬੀਲਿਆਂ, ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈਆਂ; ਕਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ 'ਚ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੋਜ ਕਾਰਜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਪੈਰ ਪੱਕੇ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ 'ਚ ਸਨ। ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਸਰਬਉੱਚ', 'ਉੱਤਮ', 'ਕੁਲੀਨ' ਕੌਮ ਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਸਥਾਨਕ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ, ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ 'ਚ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ, ਅਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਸਿਰਜਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਿਆਨ ਸਰੋਤਾਂ 'ਚ ਰਲਾ ਪਾਏ ਅਤੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਮ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਦਾਰਵਾਦੀ, ਤਰੱਕੀਪਸੰਦ, ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਲਈ 'ਰੱਬ ਦੇ ਦੂਤ' ਵਾਲਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਚਿੰਤਕ ਨਸਲਪ੍ਰਸਤ, ਹਿੰਸਕ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ

ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਘਿਰਣਾਯੋਗ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੈਕਸ ਮੂਲਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ 'ਚ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਏਗੀ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਦੇਹ ਤੇ ਕੀਤੀ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਸ਼ਾਇਦ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਣ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਹਿੰਸਾ ਕਾਰਨ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ 'ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ', 'ਪਛੜਿਆ', 'ਅਵਿਕਸਤ' ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਸਦਾ ਲਈ ਜੜ੍ਹ ਫੜ ਗਿਆ।

ਫਰੈਂਕ ਲੂਗਾਰਡ ਬ੍ਰੇਨ ਦਾ ਪੇਂਡੂ ਸੁਕਰਾਤ:

ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਸ਼ਾਹ, ਫਰੈਂਕ ਲੂਗਾਰਡ ਬ੍ਰੇਨ (Frank Lugard Brayne, ਆਈ.ਸੀ.ਐਸ. ਗੁੜਗਾਉਂ, ਫਿਰ ਜਿਹਲਮ) ਦੀ ਪੁਸਤਕ *Socrates in an Indian Village* (ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਪੇਂਡੂ ਜਾਂ ਦਿਹਾਤੀ ਸੁਕਰਾਤ) ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਔਕਸਫੋਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈਸ, ਬੰਬਈ-ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ 1930 'ਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਅਨੁਵਾਦਤ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਕਰਣ ਦਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ 1930ਵਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਫੁਲਵਾੜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਸਾਲਿਆਂ 'ਚ ਛਪਦਾ ਰਿਹਾ। ਐਫ.ਐਲ. ਬ੍ਰੇਨ ਭਾਰਤੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਉੱਨਤੀ, ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ, ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ। ਇਸੇ ਤਰੱਦਦ ਤਹਿਤ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨ

ਲਈ ਸੁਕਰਾਤ ਦਾ 'ਕਾਲਪਨਿਕ' ਕਿਰਦਾਰ ਘੜਿਆ: ਬ੍ਰੇਨ ਦਾ ਸੁਕਰਾਤ ਗੁੜਗਾਉਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜਿਆਂ, ਘਰਾਂ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਸੰਵਾਦੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਸਥਾਨਕ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਖਾਣ-ਪਹਿਨਣ, ਸਿੱਖਿਆ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਸਦਾਚਾਰ, ਸਫ਼ਾਈ-ਸੁਧਾਰ ਸਬੰਧੀ ਵਿਖਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਅਫ਼ਸਰਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਸਬੰਧੀ ਸੁਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨਾ ਨੈਤਿਕ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ। ਇਹ 'ਸਿਖਲਾਈ' ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਤਾਂ ਠੀਕ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਦਾਚਾਰ, ਸਿੱਖਿਆ-ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਵਰਤੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ 'ਹਿੰਸਾ' ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਓਹਲੇ, ਤਹਿਮਾਂ 'ਚ ਨਸਲਪ੍ਰਸਤੀ, ਹਿੰਸਾ, ਹਿਕਾਰਤ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਉੱਤਮ' ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਬਲ ਰੂਪ 'ਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ:

ਸੁਕਰਾਤ: ਤੁਸੀਂ ਰੇਲਗੱਡੀ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਓ?

ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ: ਜੀ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ!

ਸੁਕਰਾਤ: ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ? ਕਿਉਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ?

ਬ੍ਰੇਨ (Brayne) ਇਕ ਬੌਧਿਕ ਫ਼ਰੇਬ ਵਰਤ ਕੇ ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਬਿੰਬ ਰਾਹੀਂ ਪੱਛਮੀ ਪਦਾਰਥ ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਹਉਂਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ, ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਅਛੋਪਲਾ ਸੰਸਾਰ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੀਆਂ 'ਟਾਹਰਾਂ' ਹਨ ਜੋ ਸਥਾਨਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿ ਨੀਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਦਲੀ ਹੋਈ ਫ਼ਿਜ਼ਾ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ, ਧਾਰਮਕ ਪਛਾਣਾਂ, ਸਥਾਨਕ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਕੌਮੀਅਤ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜਥੇਬੰਦਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀਲੇ-ਵਸੀਲੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਮਨੋਰਥ ਤਹਿਤ ਧਾਰਮਕ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵੇਕਲੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸਾਈ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਟਰੈਕਟ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਵਾਂ, ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਯਤਨ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਵਿਚ ਕਸ਼ੀਦਗੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਪਨਪਿਆ। ਸਥਾਨਕ ਪਛਾਣਾਂ ਦੁਵੱਲੇ ਵਿਰੋਧਾਂ 'ਚੋਂ ਆਪਣਾ ਭਵਿੱਖ ਤਲਾਸ਼ਣ 'ਚ ਰੁੱਝ ਗਈਆਂ। ਆਪਣੀਆਂ ਪਛਾਣਾਂ ਨੂੰ 'ਸਰਵੋਤਮ' ਤੇ ਸਰਬਕਾਲੀ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਧੂਪੀਆ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ 1896 ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਅਤੇ ਦੋ-ਮਾਸਿਕ ਨਿਰਗੁਣੀਆਰਾ ਰਸਾਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਖ਼ਾਸ ਯਤਨ ਤਹਿਤ 1862 'ਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ 'ਅਮਰੀਕਨ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ' ਅਤੇ ਰਸਾਲਾ ਨੂਰ ਅਸ਼ਫ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਨੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ

ਮੁਤਾਬਿਕ ਧਾਰਮਕ, ਭਾਈਚਾਰਕ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਰਸੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਸਦਾਚਾਰ, ਕੁਰੀਤੀ ਸੁਧਾਰ, ਉੱਚ ਵਿੱਦਿਆ, ਪਦਾਰਥ ਵਿੱਦਿਆ, ਆਮ ਸਿੱਖਿਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਬੰਧੀ ਟ੍ਰੈਕਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਪੂਰਬੀ ਚਿੰਤਨ, ਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਹਿਦ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸਾਹਿਤਕ-ਇਤਿਹਾਸਕ, ਸੰਸਥਾਗਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਬਹੁਪਰਤੀ ਅਤੇ ਜਟਿਲਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ।

1914 'ਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ 'ਚ 'ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ਰ ਅਤੇ ਫ਼ਕੀਰ' ਨਾਂ ਦਾ ਲੰਮਾ ਲੇਖ ਲੜੀਵਾਰ ਛਾਪਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਲੇਖ 'ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਮਤਕਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਮ ਮਨੁੱਖਾਂ (ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ, ਕਨਫਿਊਸ਼ਸ਼, ਈਸਾ, ਵੇਦਕ ਰਿਸ਼ੀ, ਜ਼ੋਰਾਸ਼ਟਰ, ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ, ਗੌਰੰਗ, ਰਾਮਾਨੁਜ, ਵੱਲਭ), ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ (ਸੰਕਰਾਚਾਰਯ, ਸੁਕਰਾਤ, ਪਲੈਟੋ, ਅਰਸਤੂ, ਕਾਂਟ, ਸ਼ਾਪਨਹਿਊਰ, ਬਰਗਸਾਂ ਆਦਿ) ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ ਸਬੰਧੀ ਕਿਤੇ ਭਰਵਾਂ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ 'ਚ ਚਿੰਤਨ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਯਤਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਗਿਲਾਫ਼ ਨੂੰ ਉਧੇੜਨ ਵਜੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਦੌਰਾਨ ਉਤਪਾਦਤ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਰਤਾਰੇ, ਘਟਨਾ, ਮਾਹੌਲ, ਲਹਿਰ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਉੱਤਰ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗਿਆਨ ਪਰੰਪਰਾ ਭਾਵੇਂ ਮੌਲਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਚਿੰਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ; ਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ, ਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਅਸਤਿੱਤਵ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੂਰਬਲੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਅਨੁਵਾਦ ਕਾਰਜ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋਏ।

ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਸੰਵਾਦਾਂ ਦਾ ਉਲਥਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਖ਼ਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਲਗਪਗ 1158 ਦੇ ਕਰੀਬ ਟ੍ਰੈਕਟ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ। ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਟ੍ਰੈਕਟ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਹਨ, ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਕਮੱਤ ਹਨ ਕਿ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਕਾਰਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿੰਮੇ ਸੀ। ਖੋਜ ਚਿੰਤਨ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਨਿੱਜੀ ਕਾਗਜ਼ਾਤ, ਸੰਸਥਾ ਨਾਲ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਖੋਜੇ ਗਏ ਤੱਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਕਰਾਤ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ, ਸੰਵਾਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਸਮਕਾਲਤਾ ਸਬੰਧੀ ਟ੍ਰੈਕਟ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਉਲਥਾਏ ਅਤੇ ਲਿਖੇ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਟ੍ਰੈਕਟ ਤਿੰਨ ਪੜਾਵਾਂ 'ਚ ਲਿਖੇ ਤੇ ਉਲਥਾਏ ਗਏ।

(1) ਇਕ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਮਹਾਤਮਾ: ਟ੍ਰੈਕਟ 'ਇਕ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਸੁਕਰਾਤ ਹਕੀਮ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ' ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਖਾਕਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਾਲਾਤ 'ਤੇ ਢੁਕਵੀਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕੀਤਾ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਯਤਨ ਸੁਕਰਾਤ ਦੀ ਸਮਕਾਲਤਾ, ਸਿਦਕ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਰਬਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਸੁਕਰਾਤ ਨੂੰ 'ਇਕ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਮਹਾਤਮਾ' ਆਖਣ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਲੋੜ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਸਮਾਜਕ, ਧਾਰਮਕ, ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਕਸ਼ੀਦਗੀ 'ਚੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(2) ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਵਾਕ: ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਵਾਕ' ਬਾਰੇ ਲੇਖ ਲੜੀ 1916 'ਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟ੍ਰੈਕਟਾਂ ਵਿਚ ਲੰਮੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੇਲੀਟਸ ਨਾਲ ਸੁਆਲ-ਜਵਾਬ, ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਲੰਮੇ ਵਿਖਿਆਨਾਂ ਦਾ ਉਲਥਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(3) ਪਹਿਲਾ ਅਨੁਵਾਦ: ਸੁਕਰਾਤ ਦਾ ਉਲਥਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਤੰਬਰ 1936 'ਚ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟ੍ਰੈਕਟਾਂ ਵਿਚ ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਯੂਥੀਫਾਇਰਨ, ਕ੍ਰਿਟੋ, ਫੀਡੋ, ਸ਼ਿਵੀ, ਸਿਮੀਆਸ ਨਾਲ ਹੋਏ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦਾ ਉਲਥਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਉਲਥਾ ਪਲੈਟੋ (ਅਫਲਾਤੂਨ) ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ 'ਚੋਂ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਟ੍ਰੈਕਟ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ 'ਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਉਲਥਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਪੱਖੋਂ ਅਮੀਰ ਕਰਨਾ ਮਿਥਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਲਥਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਕਲਪਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਬੰਧੀ ਅਨੁਵਾਦ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਅਨੁਵਾਦ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ 'ਉਚਾਰਣ ਅੰਸ਼ਾਂ' ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਲਿਖਤਬੱਧ ਕੀਤੀ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਇਹ ਸੁਕਰਾਤ ਸਬੰਧੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ 'ਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਜ ਹੈ।

ਲਿਖਤ ਦਾ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖਤ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਇਕ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਨੂੰ ਦੋ ਤਰੀਕੇ ਦੇ ਪਾਠਕ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਉਹ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਵਿਦਵਾਨ, ਚਿੰਤਕ, ਆਲੋਚਕ ਹਨ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਨ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਉਰਜਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਿੰਤਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਵਸਤੂਗਤ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਿਆਂ 'ਜੋ ਹੈ' ਦੀ ਥਾਵੇਂ 'ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੈ' ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ

ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਹਿਤ-ਵਸਤੂ 'ਸਵੀਕਾਰਨ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਨਕਾਰਨ' ਦੇ ਰਾਹ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਤੀਜਨ ਚਿੰਤਨ, ਸਰਬਾਂਗੀ ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੀ ਥਾਂ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਬਾਜ਼ੀ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਾਠਕ ਵਰਗ 'ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਿਰਤੀ' ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹੁਤਾ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੰਡਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਪਾਠਕ ਖੋਜ, ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਤੋਂ ਖੁੰਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ, ਸਾਹਿਤ-ਇਤਿਹਾਸ, ਸੰਪਾਦਨਾ, ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਸਤੀਵਾਦ ਦੁਆਰਾ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵਿਚ ਗੁੰਮ-ਗੁਆਚ ਜਾਣਾ ਤੈਅ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਡਮੁੱਲੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੈ।

* ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਕਾਲਜ, ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ। ਮੋ: 9811929614

ਦਿਲ, ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਡੌਲੇ

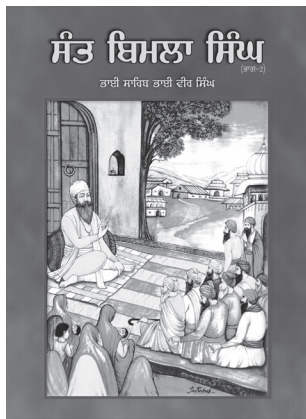
ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਐਉਂ ਨਾ ਟੁਰੋ ਐਉਂ ਟੁਰੋ, ਸਲਾਮਤੀ ਏਧਰ ਹੈ ਘਟ ਜੋਖੋਂ ਤੇ ਵਧ ਨਫਾ ਇਧਰ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਅੰਗ ਕਹਣ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ "ਅੰਗੀ ਅੰਗ" organised ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਪੂਰਨ ਹਾਂ।

ਕੌਮ ਤੇ ਸਖਤ ਨਾਜ਼ਕ ਵੇਲਾ ਹੈ। ਸਾਕੇ ਹੋਏ ਤੇ ਹੋਣੀਆਂ ਵਰਤ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਪੈ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਕਸਰ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਅੰਗੀ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਅੰਗੀ ਵਾਂਗ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਇਕ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪੌੜੇ ਦਿਮਾਗ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਦੁਸ਼ਮਨ ਆਪਣੇ ਹਨ, ਹਮਸਾਏ ਹਨ, ਉਪ੍ਰੇ ਹਨ। ਮਦਦਗਾਰ ਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹਨ, ਨਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਟੇਕਾਂ ਧਾਰਦੇ ਹੋ ਉਹ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਢਗੇ ਸਮਝਕੇ ਅਪਨੇ ਗੱਡਿਆਂ ਅੱਗੇ ਜੋਕੇ ਵਾਹੁਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਅੱਖ ਉਘਾੜੋ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਲਾ ਧਰਮ, ਪਹਿਲੀ ਵਿਦਯਾ, ਪਹਲਾ ਭਾਈਚਾਰਾ, ਪਹਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਪਹਲਾ ਪਾਲੇਟੇਕਸ ਆਪੋ ਵਿਚ "ਅੰਗੀ ਅੰਗ" ਹੋਣਾ ਹੈ, ਆਪੋ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦਕ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਡੌਲੇ ਦਾ ਮਿਲ ਕੇ ਟੁਰਨਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾ ਖੁੱਲੀਆਂ ਤਦ ਕਦ ਖੁੱਲਣਗੀਆਂ।

- ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, 28 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1921

ਇਉਂ ਵਿਰਾਗਦੇ ਸੰਤ ਅੱਗੇ ਟੁਰੀ ਗਏ। ਅਗੇ ਗਏ ਤਾਂ ਪੂਛ ਹੇਠੋਂ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਾਲੇ ਕੁਰਸੂ ਨਜ਼ਰ ਪਏ ਜੋ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਕੁਦ ਟਪ ਰਹੇ ਸਨ। ਟਾਹਣੀਆਂ ਪੱਤ ਹੀਨ ਸਨ। ਮੁਸਕਾਏ, ਵਾਹ ਜੀਵਨ ਹੁਲਾਰੇ! ਸੁਤੀ ਹੋਈ ਜੀਵਨ ਸੱਤਯਾ ਵਾਲੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਤੇ, ਏਹ ਕੀਕੂੰ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਨਾ

ਟਾਹਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਹੁਲਾਰੇ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਹੁਲਾਰੇ ਨੂੰ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦੀ ਸੁਖੋਪਤੀ ਦਾ ਥਹ ਹੈ। ਕੁਛ ਦੂਰ ਹੋ ਅੱਗੇ ਗਏ ਤਾਂ ਸੁਰਖ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬੁਲਬੁਲਾਂ ਨਜ਼ਰ ਪਈਆਂ, ਓਹ ਧਰਤੀ ਤੇ ਕੀੜੇ ਲੱਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜੀਵਨ ਜੀਵਨ ਤੇ ਪਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਕ ਜੀਵਨ ਮਰ ਰਿਹਾ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਉਸ ਨਾਲ ਜੀਉ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਵੈਰਾਗਮਈ ਵੀਚਾਰ ਨੇ ਫੇਰ ਇਕ ਸਾਹ ਲੰਮੇਰਾ ਜਿਹਾ ਲਿਆ, ਵਾਹ ਵਾਹ ਜੀਵਨ, ਆਪੇ ਭੋਗਤਾ ਤੇ ਆਪੇ ਭੋਗਨਹਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਤੂੰ। ਇਕ ਦੀ ਮੌਤ ਦੂਏ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਗਏ ਤਾਂ ਇਕ ਢੇਰੀ ਉਤੇ ਇਕ ਖੋਪਰੀ ਪਈ ਸੀ, ਇਸਤੇ ਬੈਠੀ ਇਕ ਬੁਲਬੁਲ ਚਿਹਚਿਹਾ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮਾਨੋਂ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਵੈਰਾਗ ਮਈ ਮਨ ਨੇ ਫੇਰ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, ਵਾਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੋ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਸਣ ਬਣਾਕੇ ਜਿੰਦੜੀ ਕੀਕੂੰ ਰਾਗ ਅਲਾਪ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੇ ਜਿੰਦੇ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਉਹੋ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਉਤੇ ਪੈਰ ਟਿਕਾਕੇ ਤੂੰ ਸੁਰਤ ਦੇ ਉਛਾਲ ਵਿਚ ਬੇਗੁਮਰਾਹੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੀ ਹੈਂ ਤੇ ਇਹ ਸਮਝ ਰਹੀ ਹੈਂ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਤੂੰ ਹੈਂ, ਤੇਰਾ ਦੁਆਲਾ ਹੈ, ਚਾਨਣਾ ਹੈ, ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਹੈ, ਬਨ ਦੀ ਸੁਰੀਧੀ ਹੈ ਤੇ ਤੇਰਾ ਅਲਾਪ ਹੈ। ਨਾ ਤੈਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਡਰ ਹੈ, ਨਾ ਸੁਗ ਹੈ, ਨਾ ਵੈਰਾਗ ਹੈ। ਕੁਛ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਗਏ ਤਾਂ ਇਕ ਬ੍ਰਿਛ ਡਿੱਗਕੇ ਜ਼ਿਮੀਂ ਤੇ ਢੱਠਾ ਮੀਂਹ ਹਨੇਰੀ ਧੁੱਪ ਗੜੇ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਗਲ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਹੋਕੇ ਪਈ ਰੇਹ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰ ਪੌਦ ਬਣ-ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀ ਉੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਠਟਕੇ ਤੱਕੇ ਤੇ ਹੱਸੇ, ਵਾਹ ਵਾਹ ਜੀਵਨ। ਇਹੋ ਬ੍ਰਿਛ ਜੀਉਂਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤਦੋਂ ਇਹੋ ਪਾਣੀ, ਧੁਪ, ਹਵਾ ਮੀਂਹ ਇਸਨੂੰ ਪਾਲਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਜੀਵਨ ਕਣੀ ਦੇ ਉਹਲੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਗਾਲ ਸੱਟਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦੇਖੇ ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਪੁੰਗਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਪੁੰਗਾਰਾ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਪਲ ਰਿਹਾ

ਲੜੀ ਜੋੜਨ ਲਈ ਪਿਛਲਾ ਅੰਕ ਦੇਖੋ...

ਪਤਿਤ ਪਵਿੱਤ੍ਰ

(ਜੀਵਨ-ਮੌਤ)

ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੌਤ ਖੁਰਾਕ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜੀਵਨ ਉਸਨੂੰ ਖਾਕੇ ਪਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਾਹ ਵਾਹ ਰੰਗ! ਕਿਤੇ ਜੀਵਨ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਮੌਤ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਜੀਵਨ ਮੌਤ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮੌਤ ਖਾ ਰਹੀ ਹੈ ਹਰ ਛਿਨ। ਅਸੀਂ ਜੋ ਕੁਛ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸੇ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਉਤਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਬੇਮਲੂਮੇ ਜ਼ਹਰ ਜੋ ਸਹਜੇ ਸਹਜੇ ਖਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਇਸੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਿ ਜਿਸਨੂੰ ਓਹ ਪਾਲਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਦੇਖੋ ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅਵੈਵ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅਵੈਵ ਖਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਜਾਰੀ ਹੈ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੌਤ ਦੀ। ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅਵੈਵ ਅੱਜ ਹਨ, ਸਤ ਬਰਸਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਓਹ ਖਰ ਗਏ ਮਰ ਗਏ, ਪਰ ਜੋ ਰੋਜ਼ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸਰੀਰ ਹੋਵੇਗਾ ਸੱਤ ਬਰਸ ਨੂੰ। ਐਉਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਸਰੀਰ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰ। ਤਾਂ ਦੇਖੋ ਜੀਵਨ ਅਰ ਮੌਤ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾਈ ਟੁਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਮੌਤ ਨੂੰ ਪਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੌਤ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਾਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੀ ਹੈ ਜੀਵਨ, ਕੀ ਹੈ ਮੌਤ? ਇਕ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ ਕਿਸੇ ਲਹਰਦੇ ਪਦਾਰਥ ਦਾ। ਹੈਂ? ਦੋਵੇਂ ਇਕੋ ਹਨ? ਦੋਵੇਂ ਦੁਇ ਹਨ? ਦੁਇ ਇਕ ਦੂਏ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਹਨ, ਇਕ ਦੂਏ ਦੇ ਕਾਰਣ ਕਾਰਜ ਹਨ।

ਹਾਂ, ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :-

“ਖੰਡਾ ਪ੍ਰਿਥਮੈ ਸਾਜਿ ਕੈ ਜਿਨ ਸਭ ਸੈਸਾਰੁ ਉਪਾਇਆ॥”
ਹਾਂ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਤ ਰਚੀ ਫੇਰ ਸੰਸਾਰ ਰਚਿਆ। ਰਚਨਾ ਹੀ ਮੌਤ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਢੋਲ ਚੁਹੱਕਲੀ ਨਾਲ ਰਚਾਈ ਹੈ। ਵਾਹਵਾ ਤੇਰੇ ਰੰਗ! ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦ੍ਰਿਦਾਂ ਦੀ ਖੇਲ ਹੈ। ਅਖੇਲ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਤੀਤ ਤੇ ਸਰਵ ਵਯਾਪੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ, ਹਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ।

(ਚਲਦਾ)

Sikhs in Italy

❖ Swarn Singh Kahlon

THE COUNTRY

Located in Southern Europe, Italy is a peninsula extending into the central Mediterranean Sea. On the European side, Italy is surrounded by Switzerland, Slovenia, Austria, and France. From 1870 until 1922, Italy was a constitutional monarchy with a parliament elected under limited suffrage. In 1922, Benito Mussolini came to power and established a fascist dictatorship, effectively ending the era of parliamentary governance for a period. Mussolini's alliance with Nazi Germany led to Italy's defeat in World War II. A democratic republic replaced the monarchy in 1946 and economic revival followed. The country has faced precarious political life and has had several dozen governments since the end of World War II. However, since the end of World War II, the Italian economy has changed dramatically from agriculture-based to industry-based, it is now the fourth largest economy in Europe. But it became one of the first eurozone victims of the global financial crisis of 2008. By mid-2012, Italy had the second-highest level of public debt—a towering 123 per cent of GDP—in the eurozone. There is concern over Italy's birth rate—one of the lowest in Europe—and the economic implications of an ageing population.

Today, Italy must deal with persistent problems such as illegal immigration, organized crime, corruption, high un-employment, sluggish economic growth, and the low incomes and technical standards of southern Italy compared with the prosperous north.

In an interesting comment in the Economic Times dated 14 March 2013, titled 'Of Marco Polo, Punjabis and Rossellini', it says 'Italy is so different from India. And yet so similar: people are loud, love food and festivals, and graft is a way of life.'

HLC Report 2001

The Indian community as a percentage of a population of 57.4 million is about 0.063 per cent at 71,500. Italy and India have had relations since ancient times. The Romas or the Gypsies who migrated to Italy claim to be persons of Indian origin. However the number of Indians trying to enter Italy has never been significant. From 1990 onwards, however, the Italian Government declared a series of amnesties for illegal aliens in view of acute labour shortages. Consequently more Indians

Gurdwara Singh Sabha, Reggio Emilia, Italy

started arriving in the country. Italy's membership in the Schengen Agreement also facilitated the flow of illegal immigration.

Most of the Indian immigrants are farm labourers from Punjab. Some businessmen run restaurants and jewellery and other shops. Some Indians are working in international organizations, hospitals and churches, the latter mainly hailing from Kerala. Places of worship of different faiths have been constructed. Keralites have formed an association of the Indian Priests and Sisters Union. Certain universities in Venice, Milan, Rome, Naples, Genoa, and Turin have departments on Indian studies. The Indian community has generally adapted well to the local conditions and is regarded as sincere, law abiding, hardworking and has earned the goodwill of the local community.

INDIAN MIGRATION

According to Kathryn Lum (CARIM-India Research Report 2012/2):

In a very short period of time, from the mid 1970s onwards, Italy has transformed itself from a traditionally emigrant-sending country into an immigrant receiving country. Mass immigration began in the early 1980s and by 2011 the resident population of Italy comprised of 7.5 per cent foreign nationals. Indian immigration, although a recent phenomenon, has been growing rapidly. Indian population in Italy was estimated at 121,036, which represented an increase of 14.3 per cent over the previous year. Italy now accounts for

the largest Indian population in continental Europe. According to estimates provided by the Indian Consul General in Milan, at least 80 per cent of Indians in Italy are of Punjabi origin, the majority of whom are Sikhs.

It is interesting to note that up to early 1980s, the total Indian immigrants were a meagre 12,000 mainly working in the textile and leather industries. From mid-1980s to early 1990s, a number of Indians (mostly Punjabis) took advantage of the asylum facilities in large numbers. Italy is reported to have admitted more than 40,000 asylum seekers during this period. Sikh immigration is continuing till now basically as agricultural workers.

SIKH MIGRATION

Sikhs community in Italy is the largest in Continental Europe and they also constitute the largest community amongst the Indian immigrants. As a part of the British Imperial Army, about 50,000 Indians including Sikh soldiers were involved in the WW II in Italy. There are a total of 41 cemeteries and 4 memorials in south and north of Italy namely Cassino Memorial, Forli Indian Army Cremation Memorial, Rimini Gurkha War Cremation Memorial, and Sangro River War Cremation Memorial. These have memorials of Sikh soldiers: engraved on the graves of Sikh soldiers is 'Ik Onkar Siri Waheguru Ji Ki Fateh Sanskare *Gaye*' in Gurmukhi. Since 2007, a public ceremony takes place in Forli during the summer and is dedicated to the memory of the Sikh soldiers in the British Army who died during World War II. Many Sikhs from various gurdwaras in Italy take part in the commemorations of these Sikh soldiers through a collective prayer, 'langar', the distribution of books and leaflets in Italian about Sikhism and through public speeches by the participants. In 2011 the Italian Sikh community financed the building of a 60,000 bronze statue dedicated to the Sikh soldiers, which has been placed at the cemetery entrance.

Sikh migration started in 1970s but picked up in 1980s and jumped up in 1990s. Italy is a popular destination for settlement by Sikhs especially as in many other countries of Central and Northern Europe they are not getting opportunities to obtain residence status. Italy continues to offer openings for new immigrants every few years which enables them get legal status. The Sikh/Punjabi population is reckoned to be at 50-60,000 to 100,000. Attendance in gurdwaras runs into thousand and above in two major gurdwaras of Brescia and Reggio Emilia closely followed by Castel Gomberto in Vincenza. Many Sikhs and their children wear turbans or 'patka'.

The initial migration of Sikhs was as workers in circus mainly carrying out background jobs such as looking

after the animals. A new trend of contract (theka) farming is taking shape. Other popular profession where the Sikhs are occupying almost monopoly status is milking and looking after cows with farmers running dairies. Since Sikhs have almost mono-polized this sector, this topic has been discussed in more detail under a separate heading of 'Sikhs and the Italian Cheese Industry'. The Punjabis are now also increasingly working as labourers in factories such as metal working, mechanical industries, bakeries, tanneries, meat industry, and in the services sector, especially in the catering industry. Basically these are low paid and dirty jobs. Some immigrants are opening retail shops. A small but growing number of them are entrepreneurs.

Second generation of the immigrants have more options including entering various professions. Locally born children can get citizenship at the age of 18. This would become significant in the next decade and thereafter which would have an impact on social aspects. Present immigrants have frequent contact with Punjab through visits, telephone, new arrivals, spouses, etc. Some but a few are even thinking of retiring in Punjab for at least part of year. Most immigrants state that 'law and order, and security are not a problem here and that there are no day to day hassles; no telling lies all the time. People in Punjab and India seem fed up'.

The largest concentration of Sikhs is found in the northern region of Lombardia (the capital of which is Milan, followed by Emilia-Romagna (central Italy), and some in Veneto (north-east Italy), and Lazio. Within the region of Lombardia, the province of Cremona stands out for its particularly dense Indian population: in this province Punjabis constitute the single largest immigrant group (20 per cent of the total immigrant population). There is a small but significant Sikh population in the central Italian region of Tuscany. In contrast, due its weaker economy, very few Indians have made southern Italy their home. The more buoyant economy of northern and central Italy explains this regional concentration, and also the chain migration.

Although not proficient, most recent (male) migrants have a basic knowledge of Italian. Their children are fluent in Italian, but may face bullying at school, particularly male Sikh children who are singled out because of the 'patka'. Sikh boys have the right to wear both the 'patka' and the turban at schools, but understanding of these religious articles by the locals is very limited. The Italian state has yet to officially recognize the Sikh faith for the purposes of special tax breaks for religious organizations. Perhaps the most vexing issue for Sikhs has been recognition of turban. Italian (and other) Sikhs complain of being sometimes asked to publically remove their turbans at Italian

airports. The issue had become so sensitive that it led to diplomatic tension between Italy and India. In 2011, a well-known Indian golf trainer was asked to remove his turban with other passengers present, leading the Indian government to summon the Italian ambassador in Delhi over the incident. It has now been agreed that the Italian airport authorities would draw up consistent guidelines for how to deal with the turban inspired by the British model. The help and support of the larger and more politically powerful British Punjabi community in changing Italian policy was very productive. Sikhs will also henceforth have the right to take ID card photos with their turban on. Italian Sikhs have yet to win the right to ride a motorcycle or work in a construction site with their turbans, as they have in the UK.

The general portrayal of the Indian community by the press is quite positive. Sikhs are depicted as industrious, hard-working, and praised particularly for their role in saving the cow-milking industry in northern Italy. Time and time again, employers and employer associations are quoted praising their reliable and conscientious Sikh employees, adding to an already positive impression of the community. However, till date there have been few Sikh-led initiatives to promote greater awareness of the Sikh faith in Italy.

SIKHS AND THE ITALIAN CHEESE INDUSTRY

Beginning in the 1980s but mostly in 1990s, Punjabis started to find work in the cow milking sheds of small dairy farms dispersed across northern Italy. Two decades later, this work has become something of a Punjabi niche market, with 90 per cent of the workers in this sector estimated to be Indians. Thus, unknown to most Italians, much of the milk they drink and cheese they consume (particularly grana padano) has its origins in cows milked by Punjabis, who continue to remain relatively low-profile compared to other immigrant groups. Over the last two decades, Punjabis have carved a successful niche for themselves in the Italian dairy industry. Thus the frequent charge that is levelled at immigrants—that they steal European jobs, does not apply in this case. Punjab, has gained, not only through remittances, but in enabling the family migration projects of thousands of Sikhs to be realized through the processes of chain migration. Punjabis have proven themselves to be hard-working and committed workers, which, have earned them a good reputation among Italian employers. Italian employers now prefer to hire Indians over both other immigrant groups and ethnic Italians. Indeed, on several occasions, Italian dairy owners remarked that ethnic Italian workers ‘were not reliable’, since those few still hired often did not remain for long, in stark contrast to Indian workers who have

made a career out of cow milking. It has been said that production of Grana Padano cheese that the Po Valley is known for would shut down if the Indian workers went on strike. ‘Well, I don’t know if production would stop, but it would certainly create many difficulties,’ said Simone Solfanelli, the President of the Cremona City and Commune in Northern Italy. ‘They saved an economy that would have gone to the dogs because young people didn’t want to work with cows,’ Mayor Dalido Malaggi of Pessina Cremonese said.

The basic salary for a bergamini starts at 1,500 Euros and can rise to as much as .. 3,000-4000 a month with overtime, seniority on the job, and extra payment for night work, and a portion of the profits on each quintal of milk produced. Indians are also drawn by the free accommodation provided by employers, as well as the fact that Italian nationals are no longer prepared to work as bergamini in isolated rural locations with unsociable hours. Dairy work provides stable employment as against much of the agricultural work which is seasonal and highly precarious.

There are a plethora of news items, published articles, videos on YouTube, documentaries on Sikh connection with Italian cheese and dairy industry. Some details are given under Appendix. There is even a book by Pallavi Aiyar, provocatively titled Punjabi Parmesan published by Penguin in 2013.

GURDWARAS

The first gurdwara in Italy dates back to 1991 and was opened in an abandoned flour mill in Rio Saliceto for Sunday worship. At the inauguration of a gurdwara in Novellara in 2000, the President of the European Commission, Romano Prodi, was present. There are about 30 gurdwaras mainly concentrated in the northern and central parts of Italy. A list is given under Appendix.

My diary entry for 6 June 2010:

Around 11 a.m., reached Gurdwara at Falero near Brescia. What a sight of Sikhs turbaned and non-turbaned, at least 1,000 cars parked in all streets of the area—very orderly. ‘Langar’, lectures, tea, shoe storage arrangements on a massive scale. Never seen a sight like this overseas. I was told every major town of Sikhs have a procession (‘jaloos’) annually: In Brescia 20-30,000 people participate going through entire city for 4-5 hrs. In some places in Italy there are ‘Little Punjab’, in fact more authentic than I see in Punjab. Went to another gurdwara, less ‘sangar’ because no ‘langar’ is allowed by municipality due to un-safe practices of using cooking implements during a fight amongst ‘sangar’—police had to intervene.

Courtesy : *Sikhs in Continental Europe*

28 ਜੁਲਾਈ, 1921

ਬੂੜੀਆ ਦੇ ਰਈਸ ਦਾ ਚਲਾਣਾ

ਬੂੜੀਆ ਰਿਆਸਤ ਅੰਬਾਲੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਜਾਗੀਰੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮੁਖੀ ਰਿਆਸਤ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੇ ਸ਼ੋਕ ਨਾਲ ਸੁਣੀ ਜਾਏਗੀ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੇ ਰਈਸ ਸ੍ਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ੨੯ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਹਨ, ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੁਚਾ, ਸੁਭਾਵ ਮਿਲਨਸਾਰ, ਤੇ ਪੰਥ ਲਈ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦਰਦ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਆਪ ਛੇਵੀਂ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਦੀ ਰੀਸੈਪਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅੰਬਾਲਾ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਸਨ, ਆਪ ਜਿਕੁਣ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨਤ ਸੀ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਮਿਉਂਸੀਪਲ ਕਮੇਟੀ ਬੂੜੀਆ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ, ਆਨਰੇਰੀ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਤੇ ਸ੍ਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਤ ਸੀ, ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਹੋਣਹਾਰ ਰਈਸ ਦਾ ਜੋ ਪੰਥਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਨ ਵਾਲੇ ਸੀ, ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣਾ ਇਕ ਭਾਰੀ ਘਾਟਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਯਾ ਸਾਲ ਦੀ ਆਮਦਨ ਹੈ, ਆਪ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਭੁਯੰਗੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ, ਸਾਨੂੰ ਸ੍ਰਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਬਲ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਬਖਸ਼ੇ।

ਭੁਯੰਗੀਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਕੋਈ ਮੈਨੇਜਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏਗਾ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੇਜਰ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ, ਨੇਕ ਨੀਯਤ, ਸਿੱਖ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ, ਸਾਡਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਖਿਆਲ ਰਖੇਗੀ।

ਅੰਗੂਠਾ ਨਹੀਂ ਲਾਵਾਂਗਾ

ਮਿਸਟਰ ਕ੍ਰਿਉ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ੨੦ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਝੰਬਰ ਦੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀ ਸਫਾਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ, ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਇਹ ਕਥਨ ਲਿਖਕੇ ਕਿਹਾ ਦਸਤਖਤ ਕਰ ਦਿਓ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਅੰਗੂਠਾ ਲਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਸਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਨਾਇਬ ਕੋਰਟ ਤੋਂ ਪੁਲਸ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਅੰਗੂਠਾ ਲਾਣ ਲਈ

ਕਿਹਾ, ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਾਰ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਅੰਗੂਠਾ ਕਰਕੇ ਮੁਠ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਸਿਪਾਹੀ ਬਥੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਚੁਕੇ ਨਾ ਮੁਠ ਖੁਲੀ।

ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ

੩੦ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ੯ ਸਿੱਖ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਰੱਖਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲਾਹੌਰ ਕਚੈਹਰੀ ਵਿਚ ਫੜੇ ਗਏ ਸੀ, ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ੪ ਨੂੰ ਦੋ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਲਾਲਾ ਮੋਤੀ ਸਾਗਰ ਜੱਜ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ੨੦ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਦੀ ਫੜਾ ਫੜੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਕਿ ਇਸਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਲੰਬੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਨਹੀਂ ਫੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀ

ਇਸ ਹਫ਼ਤੇ ਆਪ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹਕੀਮਾਂ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ, ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਲੂਣ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਸੰਗਤ ਬੇਅੰਤ ਇਕੱਤਰ ਹੋਂਦੀ ਰਹੀ, ਕੁਝ ਸੈਹਜਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਜਣ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤੇ, ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ, ੨੫ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਪਿੱਛੋਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤ੍ਰ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਲੈਕਚਰ ਹੋਇਆ। ੨੬ ਨੂੰ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਚਮਨ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ।

ਸਰੋਵਰ

(੧) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਲੰਮਾਣ ਤੇ ਚੂੜਾਣ ਇਕੋ ਜਿੰਨੀ ੫੦੬ ਫੁਟ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ੨੫੬੦੩੬ ਫੁਟ ਮੁਰੱਬਾ ਸਾਰਾ ਸਰੋਵਰ ਹੈ। (੨) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ੧੪ ਫੁਟ ਦੇ ਕ੍ਰੀਬ ਹੈ। (੩) ਪੌਡ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਦਸ ਹਨ। (੪) ਕਾਰ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਔਸਤਨ ਸਾਢੇ ੪ ਫੁਟ ਹੈ। (੫) ਪੁਲ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ੩੬ ਸੁਰਗ ਦੁਆਰੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਰੇਕ ਕੋਲਾ ਦੋ ਫੁਟ ਅੱਠ ਇੰਚ ਹੈ। (੬) ਛੋਟੀ ਪਰਕਰਮਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸੁਰਗ ਦੁਆਰੀਆਂ ੫ ਫੁਟ ਡੂੰਘੀਆਂ ਹਨ। (੭) ਹਰ ਕੀ ਪੌੜੀ ਤੇ ਪੁਲ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਇਕੋ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਵਿਚੋਂ ਰੋਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। (੮) ਹਰ ਕੀ ਪੌੜੀ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ੧੫ ਹਨ। (੯) ਛੋਟੀ ਪਰਕਰਮਾਂ ਦੀ ਡਾਟ ਪੰਜ ਫੁਟ ਹੈ। (੧੦) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਨਿਕਾਸੂ ਕੋਲਸਰ ਵਲ ੭ ਹਨ, ਹੇਠਲਾ ਵਡਾ ਨਿਕਾਸੂ ਚਾਰ ਪੌੜਾਂ ਜਿਡਾ ਤਿੰਨ ਫੁਟ ੧੦ ਇੰਚ ਉੱਚਾ ਤੇ ੪ ਫੁਟ ਤਿੰਨ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਹੈ, ਜਿਸਤੋਂ ਉੱਪਰ ਛੇਆਂ ਹੀ ਪੌੜਾਂ ਤੇ ਛੇ ਨਿਕਾਸੂ ਛੋਟੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਤੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਲੋੜ ਪਵੇ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਜਾ ਸਕੇ। (੧੧) ਸਾਰੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਕਾਰ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ੧੦੮੫੭੮ ਕ੍ਰੂਬਿਕ ਫੁਟ ਹੈ।

ਨੋਟ-ਕਾਰ ਕਢਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਐਕਸਪਰਟ ਐਂਜੀਨੀਅਰਾਂ ਸੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਹੈ। ❖ ❖

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼

{ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ-੨੧੯, ਸੰਬੰਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-੧੩੬੩}

ਮੂਲ

[ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੯, ਚਉਪਦਾ ੨੪੫]

ਅਰਥ

ਪ੍ਰਾਨੀ ਕਉ ਹਰਿ ਜਸੁ ਮਨਿ ਨਹੀ ਆਵੈ ॥ ਅਹਿਨਿਸਿ ਮਗਨੁ ਰਹੈ ਮਾਇਆ ਮੈ ਕਹੁ ਕੈਸੇ ਗੁਨ ਗਾਵੈ ॥੧॥
 ਰਹਾਉ ॥ ਪੂਤ ਮੀਤ ਮਾਇਆ ਮਮਤਾ ਸਿਉ ਇਹ ਬਿਧਿ ਆਪੁ ਬੰਧਾਵੈ ॥ ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਜਿਉ ਝੂਠੋ ਇਹੁ
 ਜਗ ਦੇਖਿ ਤਾਸਿ ਉਠਿ ਧਾਵੈ ॥੧॥ ਭੁਗਤਿ ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਕਾਰਨੁ ਸੁਆਮੀ ਮੂੜ ਤਾਹਿ ਬਿਸਰਾਵੈ ॥ ਜਨ
 ਨਾਨਕ ਕੋਟਨ ਮੈ ਕੋਉ ਭਜਨੁ ਰਾਮ ਕੋ ਪਾਵੈ ॥੨॥੩॥

ਜੀਵ ਦਿਨ ਰਾਤ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ (ਇਸ) ਨੂੰ ਹਰੀ ਦਾ ਯਸ਼ ਚੇਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ,
 ਦੱਸੋ (ਇਹ ਹਰੀ ਦੇ) ਗੁਣ ਕਿਵੇਂ ਗਾਵੇ? ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਪੁਤ੍ਰ ਮਿਤ੍ਰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਮਮਤਾ ਵਿਚ (ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ) ਇਉਂ ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਗ
 ਮਿਥਿਆ (ਝੂਠਾ) ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸਨਾ (ਦਾ ਜਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ) ਉਸ ਨੂੰ (ਸੱਚਾ) ਵੇਖਕੇ (ਉਸ ਦੇ)
 ਮਗਰ ਉਠ ਭੱਜਦਾ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਮ੍ਰਿਗ ਥਲ ਵਿਚ ਭਾਸਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਗਰ ਭਜਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹੁੰਦਾ ਕੋਈ
 ਨਹੀਂ) ॥੧॥

(ਇਸ ਮਾਇਆ ਦੇ ਭੁਲੇਵੇ ਵਿਚ ਇਹ) ਮੂਰਖ ਉਸ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ (ਜੋ ਇਸ ਦੇ) ਭੋਗ ਤੇ ਮੁਕਤੀ
 ਦਾ ਕਾਰਣ (ਭਾਵ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ) ਹੈ, ਹੇ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ! (ਦੇਖ) ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ (ਇਕ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਜੋ)
 ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਭਜਨ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ॥੨॥੩॥

(It is the way of the world that) human beings do not put their mind into the singing
 of Divine eulogies. They remain engrossed in *maya* throughout day and night: in
 that situation; tell me, how can they sing eulogies of the Lord?1.Pause.

In this way, man (in his ignorance and involvement in the love of the world) puts
 his self in bondage by imbibing attachment to the son (i.e. family), friends and
 worldliness. This world is insubstantial and deceptive like a mirage, but man (thus
 deceived) continues to run after it.1.

Akalpurakh is the lord-master of all worldly relishes and pleasures as well as the
 giver of spiritual salvation; only the fools become forgetful of Him. Nanak,
 the devotee of God, says that there are only rare few among millions and billions
 who (liberate themselves from the mirage-like world and) engage themselves in
 meditation on the Lord.2.3. (G.G.S., Pg-219)

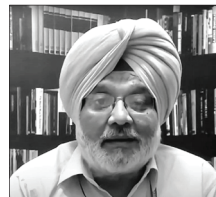
(English Translation : Dr. Dharam Singh)

ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਕਲਪ ਬਿਰਖ ਦੀ ਅਧੂਰੀ ਪਰੀ ਕਥਾ’ ਤੇ ਹੋਈ ਚਰਚਾ

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 16 ਜੁਲਾਈ 2021: ਨੈਸ਼ਨਲ ਇੰਸਟੀਟਿਊਟ ਆਫ ਪੰਜਾਬ ਸਟਡੀਜ਼, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਦੀ ਨਵ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ ਕਲਪ ਬਿਰਖ ਦੀ ਅਧੂਰੀ ਪਰੀ ਕਥਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋ. ਯੋਗ ਰਾਜ ਅੰਗਰਿਜ਼ ਅਤੇ ਉੱਘੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਤੇ ਗਲਪਕਾਰ ਸ਼੍ਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਕਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ। ਇਸਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਦੇਸ਼ਬੰਧੂ ਕਾਲਜ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਡਾ. ਮੁਨੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕਨਵੀਨਰ ਡਾ. ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਲੇਖਕ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਵੀ ਇਸ ਚਰਚਾ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰਦਿਆਂ ਸਦਨ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਵਿਆਪਕਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਅਜ ਦੇ ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸਭ ਨੂੰ ਜੀਓ ਆਇਆਂ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਚ ਸਦਨ ਵਲੋਂ ਜਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ।

ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਡਾ. ਮੁਨੀਸ਼ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਅਤੇ ਵਕਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ 'ਚ ਦੱਸਦਿਆਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਵੀ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿਕਾਰੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਵੀ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ। ਪ੍ਰੋ. ਯੋਗ ਰਾਜ ਨੇ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਦੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਸੁਜਗ ਪਾਠਕ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਉਪਾਝਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ਇਥੋਂ ਦੇ ਆਦਿ ਵਾਸੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵੀ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਪੁਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੌਣ ਲੋਗ ਹਨ। ਕਲਪ ਬਿਰਖ ਦੀ ਅਧੂਰੀ ਪਰੀ ਕਥਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਥੋਂ ਹੀ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਚ ਕਰੋਨਾ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੇ ਮੱਧਵਰਗ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ 'ਚੋਂ ਪਰੰਪਰਕ ਬੌਧਕ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਕਦੇ ਖਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਇਹੀ ਉਹ ਮੂਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ

ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ

ਪ੍ਰੋ. ਯੋਗ ਰਾਜ ਅੰਗਰਿਜ਼

ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਸ਼੍ਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਕਾਲੀ

ਡਾ. ਮੁਨੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ

ਡਾ. ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ

ਦੀ ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਘਾੜਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਕਾਲੀ ਨੇ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਹਨਾਂ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਚ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਜ ਤੋਂ ਪਰ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫਰ ਤੈਅ ਕਰਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ 'ਚ ਸਹਿਜ ਨਿਰੰਤਰ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਥ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਤਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਮੁਕਤੀ, ਸਹਿਜ, ਦਲਿਤ ਪਾਤਰ ਦਾ ਕੁੰਠਾਰਹਿਤ ਹੋਣਾ ਆਦਿ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਯਾਤਰਾਂ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਉਪਰੰਤ ਕਵੀ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ ਪੱਧਰ ਦੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਝੂਠ ਨੂੰ ਮਨਫੀ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਪੜ੍ਹਨ-ਲਿਖਣ ਤੇ ਅਨੁਭਵਤਾ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਅਭਿਆਸ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਅਖੀਰ 'ਚ ਡਾ. ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਮੁੱਲਵਾਨ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਚ ਰਚੈਤਾ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਦੱਸਦਿਆਂ ਇਸ ਆਨਲਾਈਨ ਚਰਚਾ 'ਚ ਹਾਜ਼ਰ ਵਕਤਿਆਂ ਤੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦਾ ਤਹਿਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ❖ ❖